

М. БЕНІКОВСЬКИЙ
(Ужгород)

К HERMENEUTIKE SÚČASNEJ UKRAJINSKEJ LITERATÚRY CEZ OPTIKU SLOVENSKEJ ESTETIKY

УДК 821.162.4 : 821.161.2

Martin Benikovský. K hermeneutike súčasnej ukrajinskej literatúry cez optiku slovenskej estetiky; 10 str., počet bibliografických prameňov – 14; slovenský jazyk

Аноація: Компаративне літературне дослідження сучасної української та словацької літератури дає багато доказів наявності аналогічних естетичних явищ після звільнення країн від комуністичного режиму. За допомогою трьох вибраних герменевтичних поглядів на окремі літератури у статті представлений їх взаємозв'язок не лише на тематичному рівні, але й на рівні індивідуальної поетики письменників, які дебютували переважно після 1991 року.

Ключові слова: герменевтичне коло, Петер Піштянек, Василь Габор, Марек Вадась, Яна Боднарова, Євгенія Кононенко.

Umenie umeleckej interpretácie je založené za detailnom systematickom previazaní jednotlivých částí a ich vzájomnej korelácií k celku. Gadamerov ideál hermeneutického kruhu nás učí nazerat' na jednotlivé štruktúry umeleckého textu ako na zárodoky celku. Ak teda pochopíme časť eideticky redukovaného fenoménu textu, sme v stave vysloviť sa o niečo zrozumiteľnejšie aj pre celok. Gadamer hovorí dokonca o úplnom porozumení celku, ktoré je ale závislé od našich predchádzajúcich skúseností a jazykovej zručnosti (nie v zmysle fyzickej ale v zmysle «techné» t.j. až cnosti). Práve preto sa pri výklade umeleckého celku je potrebné opierať o vlastnú skúsenosť jazyka (language) a myslenia. Tieto dve atribúty sú dostatočným smerom pre pravdu.

Literatúra ako súčasť slovenského umenia podlieha vždy dobovým umeleckým kritériám, ktoré môžu krehkú líniu textu oslabovať. (Dobrym negativnym príkladom je situácia 50-tych rokov 20. storočia v slovenskej literatúre, kde odstup aktuálnej Ždanovskej estetiky nebol možný). Súčasťou ukrajinskou literatúrou mám na mysli najmä generáciu autorov, ktorí začali tvoriť v osemdesiatych alebo deväťdesiatych rokoch 20. storočia. Na uvažovanie nad situáciou od roku 2000 až doteraz je potrebný ešte určitý časový odstup, ktorý dopomôže vykonať už spomínanú eidetickú redukciu. Hneď v úvode však treba povedať, že situácia v súčasnej ukrajinskej literatúre je analogická so situáciou v súčasnej slovenskej literatúre. Nie je

však totožná. Pars pro toto je rok 1989. V umeleckých koncepciách súčasných literárnych kritikov: M. Součková, Z. Kákošová, D. Machala, V. Barborík, R. Passia, D. Rebro, atď. bol za prelomový rok pre súčasnú slovenskú literatúru považovaný rok 1989, a teda rok konca totality. Analogicky by sme mohli pri ukrajinskej literatúre uvažovať nad rokom 1991, ale situácia je odlišná.

Pre našu prácu bude východisková antológia súčasnej ukrajinskej prózy (novely, poviedky) z roku 1997 «*Квіти в темній кімнаті*» (Kvety v tmavej izbe, podľa novely Oleha Lyšehu). Bližšie budeme pracovať so zbierkami poviedok Vasyľa Gadora – «*Книга екзотичних снів та реальних подій*» (Kniha exotických snov a reálnych udalostí) z roku 2003 a Volodymyra Danylenka – «*Місто Тіровиван*» z roku 2001. Situáciu súčasnej ukrajinskej literatúry budem dopĺňať interpretáciou románu Jurija Andruchovyča – «*Рекреації*» z roku 1992.

Je príznačné, že z ukrajinčiny bola ako prvá próza preložená do slovenčiny rozprávka «*Івасик-Телесик*» (*Janko Polienko*, 1878: Orol, preklad: Andrej Sytňanský). Narodenie dieťaťa starému človeku nie je motívom nijako originálnym (Pinocchio, Janko Hraško). Situácia malého dieťaťa vytvoreného z neživej prírody nápadne pripomína situáciu ukrajinskej literatúry aj slovenskej literatúry na prelome deväťdesiatych rokov. Dlhé obdobie umeleckej stagnácie a prevládanie metódy socialistického realizmu (Oles Hončar, Pavlo Veršyhora, Olexandr Kornijčuk) sa počas perestrojky a obdobia tzv. neostalinizmu postupne mení. Za tento obrat nesie zodpovednosť najmä rozširovanie tematických rovín a sledovanie súčasných východísk umeleckej postmodernity. Napríklad skupina Bu-Ba-Bu z r. 1985 (Jurij Andruchovyč, Olexandr Irvanec, Viktor Neborak) – burleska, blasfémia, buffonáda dobre dokazuje, do akej miery je vyrovnávanie sa s postmodernou schopné umeleckej plastickejšť prostredníctvom grotesky, karnevalizácie alebo mystifikácie. Nová lexika prináša so sebou najmä subštandardnú reč postáv, medzi ktorými vynikajú vulgarizmy. Obdobnú situáciu v slovenskej literatúre reprezentuje Peter Pišťánek románom *Rivers of Babylon* I. (1991) a zbierkou poviedok *Mladý Dônc* (1993). P. Pišťánek využíva motív scenáristu (Fredy Špársvajn píše gýčovú scenáre pre cieľovú skupinu), J. Andruchovyč v románe *Rekreácie* nenecháva, tak trochu autobiografické postavy básnikov – Chomského, Nemyryča a Štunderu – zarecitovať ani jednu báseň, napriek tomu, že boli pozvaní na slávnosť najmä ako básnici. Na začiatku románu sa Chomský teší – «(Chomskij, pozn. M.B.) ... dostal si lákavú pozvánku do Čertopola na pozoruhodnú slávnosť Vzkriesenia Ducha...» (Andruchovyč, 2003, s. 5). Román *Rekreácie* je vďaka záverečnej vete akoby len úvodom do nového románu, ktorý bude nasledovať po ňom. «Áno, ale nezabúdajte, že dnes o ôsmej je váš večer poézie... Takže budete musieť recitovať svoje básne, drahí chalpci...» (Ibid, s. 107). Napriek všetkým avantúram troch ukrajinských básnikov sa báseň v románe vyskytne vždy v parodickom kontexte: «Všetci urobili,

čo Chomskij navrhol, a potom sa pripravili na počúvanie. A počuli toto: Kvitnutie stromov je najkrajšia doba, / najväčšie úsilie krásy a dobra, / ľahučko vchádzam do zelenej zeme, / po daždi vonia tu zohriata kôra... – Nie je to zlé; prerušil ho Martofľak; ale nie je to od teba, ale od Andruchovyča.» (ibid., s. 33). Na inom mieste si Štundera, jeden z trojice básnikov prezývaný Hryc, nevie spomenúť pri recitovaní na svoju vlastnú báseň: «Nie, tam je to ináč. Zaraz si spomeniem. ...ktorý zdola pozerá len cez zelené steblá... Nie, len cez vlhké steblá... Končím, viac si nespomeniem!» (ibid., s. 48). Ironický postoj k vlastnému písaniu je prítomný v rovnakej miere aj v 3. časti *Rivers of Babylon*. Ferdy napriek tomu, že má vyštudovanú scenáristiku nedrží sa svojho remesla a vedome pracuje s textom komerčne. Píše to, čo sa ľuďom páči. «S pohnutím zaspomína na časy, keď ešte študoval scenáristiku na bratislavskej VŠMU. Vtedy musel písať riadne scenáre... Teraz, ako úspešný umelec, Ferdy nemusí nič. Dej načrtne na niekoľkých riadkoch, a zvyšok zimprovizuje pri nakrúcaní.» (Pišťánek, 1999, s. 29). Analógia Andruchovyča a Pišťánka je okrem ironického postoja voči osobe spisovateľa aj v karnevalizácii prózy. Andruchovyč efekt dosahuje prostredníctvom hyperbolizácie. V poviedke «Королівські лови» sa tento princíp ukazuje najviac na postave vojenského dôstojníka, náčelníka štábu En-Ša, ktorý tyranizuje celú skupinu vojakov a dáva im robiť nezmyselné úlohy od umývania celej budovy, až po návky požiaru počas nočnej stráže. «En-ša bol vysoký, stavaný a neuveriteľne sa podobal na jedného dôstojníka, aký sa s obľubou zobrazujú vo všetkých historických filmoch o revolúcii, tým skôr, že nosil starú poľovnícku výstroj. (Andruchovyč, 1997, s. 25n). Pišťánek sa na svoje postavy pozerá rovnako tak z pozície hyperboly. Napríklad dedinské dievča Eržika, ktoré si kedysi chcel Rác (hlavný hrdina RoB) zobrať za ženu, bude vždy nosiť dva typy oblečenia: «biely plášť predavačky v mäso-údeninách a kvietkovanú šatovú zásteru doma. A stále bude prežúvať snečnicové jadierka ako jej mater.» (Pišťánek, 1991, s. 158) Práve preto môže M. Součková konštatovať, že «P. Pišťánek neopisuje svoje postavy mimeticky, ale stvárnjuje ich prostredníctvom hyperboly, paródie, čo grotesky.» (Součková, 2009, s. 119). Takéto konštatovanie platí nielen na trojicu ukrajinských básnikov z románu *Rekreácie* ale aj na dôstojníka En-Ša z poviedky «Королівські лови» od J. Andruchovyča.¹

Druhým hermeneutickým prienikom dvoch poetík je takzvané africké obdobie Mareka Vadasa a rané obdobie Vasil'a Gábora. Slovenská literárna verejnosť sa s V. Gáborom mala možnosť stretnúť v *Revue svetovej literatúry* z r. 2009 (č. 1). Vďaka Gáborovej redaktorskej činnosti (Antológia neznámej ženskej prózy a esejistiky, 2005; Antológia mestskej prózy, 2006; Antológia vybraných diel skupiny Bu-Ba-Bu, 2007) je množstvo pôvodných diel o niečo nižšie ako u Mareka Vadasa.

¹ Poviedka «Королівські лови» sa nachádza v antológii súčasnej ukrajinskej novely «Квіти в темній кімнаті».

Napriek tomu sa na scéne objavujú približne v rovnakom čase. Vadas debutoval v roku 1994 «novelou» *Malý román*, ale tá vstúpila do povedomia kritikov skôr ako experiment, než kvalitná umelecká práca. Vadasove najplastickejšie diela vznikajú pod vplyvom afrického prostredia a patria sem zbierky poviedok *Prečo sa smrťka smeje* (2003) a *Liečiteľ* (2006) «Slohovo-typologické hľadanie sa vo Vadasovej tvorbe kryštalizuje nanajvýš priaznivo – africké prostredie poskytlo Vadasovi látku, ktorá vyhovuje jeho autorskej poetike. Mnohé bizarné, iracionálne, absurdné, šokujúce situácie z debutu *Malý román* pôsobia v *Liečiteľovi*... prirodzene, čitateľovi ani na chvíľu nenapadne pochybovať o vierohodnosti napísaného.» (Součková, 2009, s. 175). Vasilovi Gáborovi sa v celej zbierke poviedok «*Книга экзотичных снів та реальних подій*» (*Kniha exotických snov a reálnych udalostí*)² vďaka presvedčivému rozprávačskému talentu darí modelovať iracionálne a snové, napríklad vďaka využívaniu symbolov noci, straty pamäti a postupného zamŕzania postavy par pro toto v poviedke «*Ніч, що ховає усі допозу*» (*Noc, čo skrýva všetky cesty*). Hlavná postava, Chryst'a, sa od svojho tretí deň pijúceho manžela dozvie, že jej niekto telefonoval z jej rodnej dediny, aby prišla. Chryst'a sa od prvých riadkov poviedky správa iracionálne. Namiesto toho, aby si preverila o koho môže ísť, vydá sa radšej v snehu a mraze na dlhú cestu do rodnej dediny, pričom jej ani nenapadne spochybniť slová opitého a ňou nenávideného manžela. «Kto ma to môže hľadať? – zamyslela sa. V dedine mala iba jednu priateľku, s ktorou študovala na učiteľskom inštitúte, Marijku.» (Gábor, 2003, s. 13). Vzdelaná žena necháva doma dcéry a ide v ústrety noci a zime. Že má Chryst'a dve dcéry je zrejme z časti, v ktorej hovorí o staršej dcére: «Zrazu si spomenula na nemocnicu, kde bola so svoju staršou dcérou. Boli dve hodiny ráno, keď dcéru vzali na operačnú sálu. Lekári vyšli zo sály o piatej. Tie tri hodiny čakania boli pre Chryst'u najhoršími v živote.» (ibid., 2003, s. 15). O synoch hlavnej hrdinky poviedky autor nehovorí nič, čo môže znamenať, že Chrystine dcéry zostali s otcom-opilcom po troch dňoch úplne sami. Chryst'a používa počas celej poviedky nadmerné množstvo rečníckych otázok voči sebe samej, na ktoré však autor nedáva odpoveď, čím sa ešte umocňuje problémovosť situácie: «Možno ma Marijka pozvala na hostinu a ja som nestihla prísť? / A čo ak to nevolala Marijka? / A čo ak som vošla iného ako Marijkinho domu?» (ibid., s. 12-14) Iracionálne správanie dospeléj ženy umocňujú symboly starých ženy so žltými tvármi, voza s poloslepým jazdcom a všadeprítomnej zimy. Chlad nie je len vonkajšou charakteristikou priestoru, v ktorom sa Chryst'a pohybuje. Neschopnosť dosiahnuť dostatočnú telesnú teplotu je predobrazom smrti a ten sa v texte poviedky rovnako tak viackrát modifikuje, čím plní funkciu gradácie: «Pod nechty jej (Chrysti) zašiel mráz. Bol taký silný, že sa do očí tlačili slzy. /

² Odkaz k básnickej zbierke J. Andruchovyča *Екзотичні птахи і рослини* (1991) je viac ako zřejmý.

Mráz sa zarezával do tela a Chryst'a si nabrala priehŕštie snehu a vošla do domu. / Prudko sa zvrtila k dverám, čo viedli do predsieni. Ale tie sa neotvorili. Zamrzli. Za nimi hlasno dula víchrica.» (ibid. 13-16). Gábor funkčne využíva hru s temporalitou. Pri umieraní postavy prestáva pre ňu existovať čas dňa a noci, veci prestávajú mať svoj vlastný zmysel. Práve preto je v poviedke prítomná retrospektíva, ktorá sa často mieša s realitou. Na základe iracionálneho správania sa hlavnej postavy a viacerých symbolov smrti sa ukazuje problematická aj samotná cesta Chrysti za svojou priateľkou. Gábor necháva otvorený nielen záver ale aj začiatok poviedky. Šla Chryst'a skutočne za priateľkou, alebo to bol všetko iba sen umierajúcej ženy?

Hra symbolov a sledovanie tenkej hranice sna a skutočnosti je pre Vadasove knihy príznačná už dlhšie. Po tom ako sa Marek Vadas zbavil experimentátorských vízií v tandeme s Emanom Erdéliym sa priklonil k tematizovaniu afrického prostredia³. Zbierka poviedok *Liečiteľ* predstavuje nateraz vrchol Vadasovej tvorby. Jej voľné pokračovanie zbierkou poviedok *Čierne na čiernom* (2013) nateraz veľký záujem kritiky nevzbudilo. Poviedka *Zúfalo krásny život*⁴ je v mnohom analogická s Gáborovou. Hlavná postava, David, sa prebudí jedného dňa ako žena⁵. Už známy komický motív však Vadas transformuje svojou poetikou. Rovnako ako u Gábora je nositeľkou smrti žena: «V sobotné dopoludnie sa vybrala na nový lov. Ani nezavádila pohľadom o Davidovo bezvládne telo, ktoré sa už v zadnej miestnosti pomaly začalo rozkladať» (Vadas, 2007, s. 97). Oslabovanie časovej lineariry deja je možné doložiť na základe narušenej chronológie udalostí. Vadas v podstatnej časti poviedky hovorí o prítomnom deji, keď v závere poviedky zmení naráciu na retrospektívnu: «Večer pred tou čudnou premenou stretol v jedálni na trhu zvláštnu ženu» (ibid., s. 97). Stretnutie so smrťou bolo u Gábora tematizované prostredníctvom symbolov starých žien, u Vadasa je to práve naopak žena mladá, ale pocit hrôzy z nej je rovnaký: «Priťahovala ho (...) Aj napriek úzkosti, čo na chvíľu pocítil. Keď sa ich pohľady stretli, striasol sa.» (ibid.). O smrti postavy sa pri obidvoch autoroch dozvedáme až v závere poviedky, pričom od začiatku je jej podoba určitou formou anticipovaná. U Vadasa sa David správa rovnako tak iracionálne ako Chryst'a. Začne míňať celoživotné úspory, na trhu nakupuje sušených chameleónov, kosti a bylinky. Nastupuje nielen zmena telesná, ale najmä psychická: «Hľadel na seba čoraz častejšie. Čoraz dlhšie. Pred zrkadlo vystupoval zakaždým s horúčkovitou nedočakavosťou.» (ibid., s. 96). Rovnako ako Chryst'a aj David sa

³ Za experimentátorské pikareskné tandemové písanie považujem poviedkový román *Univerzita* (1996) a zbierku poviedok *Diabol pod čapicou* (2001), ktoré napísali M. Vadas a E. Erdéli spoločne.

⁴ Prekladateľ antológie z Vadasovej tvorby, I. Jackanyň, dal výberu z Vadasovej tvorby z roku 2011 názov podľa tejto poviedky: «Відчайдушно гарне життя».

⁵ Komickú premenu muža na ženu v súčasnej slovenskej literatúre tematizoval už Václav Pankovčín v poviedke *Chlap, ktorý otehotnel* zo zbierky poviedok *Marakés* z roku 1994.

prihovára sebe samému, čím umocňuje svoju osamelosť a samotu: «Ešte to by mi chýbalo, aby som si niečo začínal so susedom! pomyslel si. / Čo už má toto znamenať? mrmlal si dookola popod nos.» / (ibid. 95, 96). Symbolika artefaktov u Vadasa rovnako tak zohráva dôležitú úlohu pri gradácii deja. Žena, čo symbolizuje u Vadasa smrť, má obrovské zreničky: «Chcel ju vyhodiť. Zavrieť oči. Vynadať jej. Namiesto toho sa len roztápal v jej obrovských zreničkách.» (ibid.). Veľké zreničky sú spôsobilé buď vrušením alebo nedostatkom svetla. V každom prípade takéto oči pripomínajú skôr zviera ako človeka. Tým sa analógia Davida s Chryst'ou ešte viac prehľbuje. Chryst'a vidí príznakové oči u pohoniča, ktorý vezie starú ženu: «Keby nemal tvár tak husto posiatu omrzlinami a pravé oko muža by nebolo začervenené, ľahko by sa dal pomýliť s mládencom.» (Gábor, 2003, s. 14). Ukazuje sa, že na charakteristiku negatívnej postavy postačí obidvom autorom zmeniť postavu oči tak, aby reprezentovala príznaky smrti.

Tretí hermeneutický prienik je vedený cez prózy Jany Bodnárovej a Jevhenie Kononenko. Obidve autorky predstavujú tzv. feminínny typ literatúry, pričom sa vyhraňujú voči feministickému a ženskému (z angl. female) spôsobu písania. Autorky si vyberajú dominantné ženské postavy. Bodnárovej prózy sú situované v klaustrofobických alebo spoločensky poškodených priestoroch ako sú byty, izby, kutice a podobne. U Bodnárovej ide o spojenú nádobu s vnútorným svetom postavy, ktorá je introvertná, hypersenzitívna, takže akákoľvek banálna udalosť sa pod «vplyvom fantázie jedinca môže stať vzrušujúce dobrodružstvo» (Součková, 2009, s. 299). Časté sú postavy cudzincov vyskytujúcich sa v neznámych toposoch mesta, kde nemajú dostatočné zázemie pre svoje potreby. Tak je to napríklad v poviedke J. Kononenko «Земляки на чужині», kde sa dve hlavné postavy, muž a žena – Ukrajinci, ocitajú na niekoľko dní v Moskve, kde sa správajú rozdielne, ako doma.

Za zmienku by stála tiež analógia poetiky Jurija Vynnyčuka, ktorú predstavil najmä v novele «Ги-ги-и» a *Rozprávok pre neposlušné deti* od Taragel'a a Pišťánka. Absurdnosť čierneho humoru u Vynnyčuka sa dokonale prelína s hľadaním hraniče únosnosti agresivity v zdanlivo detskej literatúre z Taragel'a a Pišťánka.

Tri hermeneutické prieniky sú jednou z možností uvažovania nad dvoma národnými literatúrami prostredníctvom interpretácie umeleckého textu. So spoločnými prienikmi je možné pracovať aj naďalej, pretože žiadna interpretácia nie je vyčerpávajúca. Prienik odкрýva možnosti interferencie jednotlivých poetík J. Andruchovyča a P. Pišťánka, M. Vadasa a V. Gabora a nakoniec Jany Bodnárovej a J. Kononenko. Geografická, kultúrna a historická blízkosť Ukrajiny a Slovenska produkuje nové interferenčné plochy jednotlivých autorov. Vybrané prieniky dokumentujú analogický stav kultúry a estetických východísk postmodernej literatúry v jednej aj druhej literatúre. Platí však axióma kvality literatúry, ktorá z nej robí univerzálne estetické východisko pre celosvetovú kultúru.

Literatúra

1. Gadamer, H. Aktualita krásneho. – Bratislava : Archa, 1995. – 100 s.
2. Pišťánek P. Mladý Dôňč. – Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1993 – 209 s.
3. Pišťánek P. Rivers of Babylon (I.). – Bratislava : Archa , 1991- 286 s.
4. Andruchovyč J. Rekreácie. – Prešov : Baum, 2003. – 110 s.
5. Гавор В. Книга екзотичних снів та реальних подій. – Львів : Піраміда, 2003. – 155 с.
6. Součková M. P(r)ózy po roku 1989. – Bratislava : Ars poetica, 2010. – 420 s.
7. Даниленко В. Квіти в темній кімнаті - авторська антологія сучасної новели. – Київ: Генеза, 1997. – 432с.
8. Andruchovyč J. Moskoviáda. – Bratislava : Kalligram, 2013. – 198 s.
9. Vadas M. Liečiteľ. – Levice : LCA Publisher Group, 2007. – 160 s.
10. Pankovčín V. Marakéš. – Bratislava : Sumus, 1994. – 172 s.
11. Вадас Марек. Відчайдушно гарне життя. - Ужгород : ТИМПАНИ, 2011.– 109 с.
12. Андрухович Ю. Екзотичні птахи і рослини. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 110 с.
13. Gabor V. Dom v centre: Poľovačka v zmiznutom priestore. – In: Revue svetovej literatúry . – Roč. XLV, č. 1 (2009), s. 2-7.
14. Винничук Ю. Ги-ги-и. – Львів : Піраміда, 2007. – 240 с.

**ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА СУЧАСНУ
УКРАЇНСЬКУ ЛІТЕРАТУРУ ЧЕРЕЗ СЛОВАЦЬКУ
ЕСТЕТИЧНУ КОНЦЕПТУАЛЬНУ ПРИЗМУ**

М. Беніковський

Анотація

Компаративное литературное исследование современной украинской и словацкой литературы дает много доказательств наличия аналогичных эстетических явлений после освобождения стран от коммунистического режима. С помощью трех выбранных герменевтических взглядов на отдельные литературы в статье представлена их взаимосвязь не только на тематическом уровне, но и на уровне индивидуальной поэтики писателей, которые дебютировали преимущественно после 1991 года.

Ключевые слова: герменевтический круг, Петер Пиштянек, Василий Габор, Марек Вадась, Яна Боднарова, Евгения Кононенко.

ON THE HERMENEUTIC OF CONTEMPORARY UKRAINIAN LITERATURE THROUGH THE FOCUS OF SLOVAK ESTHETIC

M. Benikovsky

Summary

Comparative study of literature between contemporary ukrainian and slovak literature offers many analogical sings which are joined together with liberation of comunist political system. Tree selected hermeneutic conjuncitons penetrate both literature and show narrow relation not even in tematic platform but individual poetics of selected authors which mainly debut after 1991.

Key words hermeneutics circle, Yuriy Andrukhovich, Marek Vadas, Vasil Gabor, Jana Bodnarova, Yevhenia Kononenko, Peter Pishtanek